

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNİN BUGÜNKÜ ETNİK YAPISINA TESİR EDEN GÖÇLER

*İbrahim Telliöđlu**

Tarih öncesi dönemden itibaren yerleşime açılan¹ Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan topluluklarla ilgili en eski bilgiler, M.Ö. XVI. yüzyıl ortalarında yörede bulunan Gaşkalara² kadar uzanır. Ancak bu topluluğun M.Ö. VIII. yüzyıl başlarında Dicle boyları ile Kızılırmak'ın alt kısmına indiği dönemde³ Kafkasya'dan güneye inerek Karadeniz bölgesine gelen topluluklarla birlikte göçler devri de başlamıştır. Ana vatanı Orta Asya olduğu bilinen ve Türk kültür dairesinde bulduklarına dair kanıtlar olan⁴ Kimmerler, M.Ö. 695'ten itibaren Karadeniz Eređlisi ile kuzeye çıkarak doğuda Trabzon'a kadar olan sahayı ele geçirmiş,⁵ ancak İskit baskısı karşısında duramayarak Kırım ve çevresine çekilmek zorunda kalmışlardır.⁶ Ana vatanı Türkistan olup Türk olduğuna dair güçlü delil-

* Yrd. Doç. Dr. *İbrahim Telliöđlu*, Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Elazığ, itellioglu@firat.edu.tr.

¹ Bölgede yapılan kazılar neticesinde elde edilen arkeolojik buluntulara göre Rize ve Artvin haricindeki yörenin diğer kesimlerinde prehistorik devirden itibaren medeniyet izlerine rastlanmaktadır. Bkz., İ. Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *AÜDTCF*, X/3-4 (1952), s.189 vd., 203 vd.

² Bkz. Mahmut Pehlivan, *Kaşgaların Eski Anadolu Tarihindeki Yeri ve Önemi*, Erzurum 1991, s.8-12.

³ Bkz. Şemseddin Günaltay, *Yakınşark, II, Anadolu*, Ankara 1987, s.285 vd.

⁴ Bkz. M. Taner Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", *VII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler, III*, Ankara 1979, s.355-360; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi, I*, Ankara 1993, s.579.

⁵ M. Taner Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul 23-26 Mayıs 1983)*, Ankara 1984, s.111-116.

⁶ Herodotus, *Herodot Tarihi* (nşr., M. Ökmen), İstanbul 1991, s.196.

ler bulunan⁷ İskitler de Kimmerleri takiben Anadolu'ya girmiş, M.Ö. 665'ten itibaren Kür nehrinin sağ yakasını ele geçirmişlerdir.⁸ V. yüzyıl başında bu bölgedeki yurtlarının sınırları, Çoruh boylarına kadar genişlemiştir.⁹ M.Ö. IV. asra ait Gürcü kayıtlarında varlığı bilinen Çoruh boylarında bulunan Kıpçaklar da¹⁰ muhtemelen İskitlerle birlikte bu bölgeye gelmiştir.¹¹ Sahil kesiminde ise Sinop'tan Trabzon'a kadar olan saha bazı İskit boylarının denetimine girmiştir.¹² Bu boylardan çeşitli kültürel izler kalsa da¹³ bölgeye yerleşen diğer unsurlar içerisinde erimek suretiyle tarih sahnesinden silinmişlerdir.¹⁴

İskitlerin bölgeye hakim olduğu sırada, M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in güney sahillerinde Sinop, Samsun, Ordu, Giresun ve Trabzon gibi önemli merkezlerde koloni kurmaya başlayan¹⁵ Greklerle birlik-

⁷ İskitler'in Türklüğü hakkındaki kanıtlar, ilkçağda Türklükle münasebeti olduğu düşünülen diğer topluluklara göre çok daha fazladır. Bkz., A. Zeki Velidî Togan, "Sakalar (II)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, XIX, (Eylül 1986), s.29-33; Taner Tarhan, "İskitler'in Dini İnanç ve Adetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXIII, (1969), s.145-180; Bahaeddin Ögel, *İslâmiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1988, s.33 vd, 54 vd, 216; İlhamî Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Ankara 1993, s.39-48; Osman Karatay, *İran ile Turan*, Ankara 2003, s.144-165; Emel Esin, *İslâmiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâm'a Giriş*, İstanbul 1978, s.44, 78, 84; Josef Strzygowski, "Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi", *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi* (nşr., A.C. Köprülü), Ankara 1974, s.1-118.

⁸ Joseph Sandalgian, *Histoire Documentaire De L'Arménie*, I, Rome 1917, s.253.

⁹ Bkz. Ksenophon, *Anabasis* (nşr., T. Gökçöl), İstanbul 1984, s.139.

¹⁰ Bkz. W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People*, London 1971, s.52.

¹¹ A. Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, I, İstanbul 1981, s.258.

¹² Marianna Koromila, *The Greeks in the Black Sea*, Athens 1991, s.33 vd.

¹³ Bir Ermeni müverrihinin ifade ettiği gibi yörenin ilk ahalisi olan İskitlere atfen Karadeniz'e ilk olarak Aşkenaz [Tevrat'ta İskitlere verilen isim. Bkz., *Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, Bap 10.*] denizi denilmiş, Grekler daha sonra bu ismi Öksinos olarak değiştirmiştir. [Bkz., P. Minas Bıjışkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası* (nşr., H. D. Andreasyan), İstanbul 1969, s.1.] Benzer bir biçimde Kür nehri çevresinde de İskitlerden kalan yer isimleri uzun süre varlığını devam ettirmiştir. Bkz., W. E. D. Allen, "The March-Lands of Georgia", *The Geographical Journal*, LXXIV, (1929), s.152.

¹⁴ Bkz., M. Vivient de Saint Martin, *Etudes de Geographie Ancienne et D'Ethnographie Asiatique*, I, Paris 1850, s.24; J. A. Gramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, I, Amsterdam 1971, s.23 vd.

¹⁵ Geniş bilgi için bkz., R. Drews, "Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri" (nşr., Ö. Çapar), *AÜDTCTAD*, XV/26, (1991), s.303-327.

te, Doğu Karadeniz bölgesinin bugünkü etnik yapısını etkileyen göçler de ortaya çıkmıştır. Bölgenin yeni yerleşimcileri olan Grekler, kendilerinden önce yörede bulunan topluluklara¹⁶ Hıristiyanlığı ve Grekçe'yi benimsetmek suretiyle Bizans devrinin sonlarına kadar bu halkları asimile etmiş,¹⁷ bu arada kendileri de bu karışımdan etkilenecek Grek etnisitesinin bazı özelliklerini kaybetmeye başlamış¹⁸ ve Rum¹⁹ ismiyle anılan Ortodoks ahalinin parçası haline gelmiştir. Bizans İmparatorluğu'ndan sonra 1204'te Trabzon Rum Devleti'nin kurulmasıyla²⁰ bu devletin vatandaşı olan Rumlar, 1461'de Fatih Sultan Mehmed'in bu devleti ortadan kaldırmasıyla²¹ Osmanlı tebaası haline gelmiştir. Osmanlı hakimiyeti sırasında, daha önce Trabzon ve çevresine sıkışan²² Rumlar bölgenin tamamına yayılmış ve XX. yüzyıl başlarına kadar bu yapı devam etmiştir.²³

Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine girmesine kadar yöredeki Türkler ile Rumlar arasında önemli bir ihtilaf çıkmamıştır. Ancak Os-

¹⁶ Bkz. Alexandre Baschmakoff, *La Synthèse Des Periples Pontiques*, Paris 1948, s. 67 vd.; Strabon, *Coğrafya, Kitap XII, Bölüm I-II-III* (nşr., A. Pekman), İstanbul 1969, s.1 vd, 23, 33 vd.

¹⁷ Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, London 1971, s.43 vd; Marianna Koromila, *Pontos-Anatolia*, Athens 1989, s.13.

¹⁸ Bkz. Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları* (nşr., D. Evci), Ankara 1997, s. 22.

¹⁹ Araplar tarafından Doğu Roma/Bizans için kullanılan bir isim olup Türkler de Anadolu'yu fethettiği sırada bu bölgeye Rum ülkesi, buradaki ahaliye Rum demişlerdir. Bu isim etnik bir anlamdan çok coğrafi bir mânâ ihtiva eder, Anadolu'da yaşayan herkesin Grek kökenli olduğu gibi bir anlama karşılık gelmez. Bkz., Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş, I*, Ankara 1988, s.23.

²⁰ Bkz., Emile Janssens, *Trebizond en Colchide*, Bruxelles 1969, s.65; Charles Burney - D. Marshall Lang, *The People of the Hills*, London 1971, s.211 vd.; Michael Pereira, *East of Trebizond*, London 1972, s.225; Georges I. Bratianu, *La Mer Noire*, München 1969, s.179 vd.

²¹ Geniş bilgi için bkz., Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon 1999, s.141-151.

²² 1396/97'de, Ordu'daki Hacı Emiroğulları beyliğinin başında bulunan Süleyman Bey, Giresun'u fethederek Trabzon Rumlarını Trabzon ve çevresine sıkıştırmıştı. Bkz. Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm ü Rezm* (nşr., M. Öztürk), Ankara 1990, s. 485.

²³ Bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, XXVI/102 (Nisan 1962), s.293-337; Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie, I*, Paris 1892, s.46 vd., 79, 86, 107 vd, 117 vd; Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, Madison 1985, s.136 vd.

manlı Devleti'nin yıkılmaya yüz tutması üzerine, XX. yüzyıl başlarından itibaren bölgedeki Rumlar Pontusçu örgütler kurarak ayrılıkçı faaliyetlere başlamış,²⁴ Balkan Savaşı sırasında silahlı birlikler oluşturarak Müslüman köylerine saldırmışlardır.²⁵ Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu faaliyetlerini hızlandıran²⁶ Rumlar, Ruslar Mart 1916'da Trabzon'u işgal ettiğinde onlarla işbirliği yaparak bir süre şehrin idaresini bile ele geçirmiştir.²⁷ Bölgede bağımsız bir Rum devleti kurma mücadelesine kadar genişleyen²⁸ bu faaliyetlere karşı Ankara hükümeti çeşitli önlemler almaya başlamış,²⁹ düzenli orduların kurulmasından sonra da bölgeye birlikler sevk ederek, 6 Şubat 1923'te Pontusçu Rumların isyanına son vermiştir.³⁰

Pontus isyanının bastırılmasından sonra, Grek göçünün Doğu Karadeniz bölgesinin bugünkü etnik yapısını ilgilendiren kısmı ortaya çıkmış, Lozan Barış Konferansına taşınan Pontus Rumlarının geleceği tartışılmaya başlanmıştır. Bu görüşmeler neticesinde 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan sözleşme ile Yunanistan ve Türkiye arasında nüfus mübadelesi

²⁴ 1904'te Merzifon'da Amerikan kolejlerinde Rumlar tarafından Rum İrfanperver, Rum Bilgisever ve Pontus klüpleri ile Pontus derneği gizli olarak kurulmuş, 1908'de genişletilerek Samsun'da Müdafaa-i Meşruta ve onun ardından Mukaddes Anadolu Rum cemiyetleri meydana getirilmişti. Bkz., *Pontus Meselesi* (nşr., Y. Kurt), Ankara 1995, s.51.

²⁵ Hamit Pehlivanlı, "Tarihi Perspektif İçerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası*, Ankara 1999, s. 83 vd.

²⁶ Rahmi Doğanay, *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Ankara 2001, s.255. Rumlar bir yandan Pontus cemiyetleri kurarak bölgeye yönelik emellerini gerçekleştirebilmek için teşkilatlanır iken, diğer taraftan da İtilaf devletlerinin desteğini almaya çalışıyorlardı. Bu amaçla 2 Aralık 1918'de Foreign Office'e gönderdikleri yazıda, Kasım ayı sonunda Marsilya'da toplanan Pontus kongresinde, Pontuslu Rumların itilaf devletlerinin himayesine alınmasını talep ettiklerini İngiltere hükümetine bildirmişlerdir. Bkz. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1991, s.56 vd.

²⁷ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Trabzon 2000, s.174 vd.

²⁸ Yusuf Sarıncay-Tahir Sünbül, *Emperyalizm ve Büyük Hayal*, Ankara 1999, s.65.

²⁹ Ankara hükümetinin Pontus hareketine karşı uyguladığı ilk resmi baskı, 9 Kasım 1920'de yetmiş iki Yunan vatandaşı Rum'u sınır dışı etmesidir. Bunun dışında, Pontusçu faaliyetlere destek veren kişiler tutuklanmaya başlamış, özellikle İstiklâl Mahkemesi'nde Pontus ayaklanmasına karşı bir dava açılarak sorumlular cezalandırılmıştır. Bkz., Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, 43-44 (Güz 1988-Kış 1989), s.64-68.

³⁰ Geniş bilgi için bkz., Mesut Çapa, *Pontus Meselesi*, Trabzon 2001, s.114-122.

düzenlenmiş,³¹ 1 Mayıs 1923'ten başlayarak, İstanbul dışındaki Türkiye topraklarına yerleşmiş Rum-Ortodoks ahali Yunanistan'a göç ettirilmiştir.³² Böylece Doğu Karadeniz bölgesindeki Rum varlığı sona ermiştir.

Doğu Karadeniz bölgesinin bugünkü etnik yapısına tesir eden en önemli göç, XI. yüzyıl ortalarından itibaren başlayan Türkmen göçüdür. 1048'de başlayan akınlar neticesinde 1058'de Şarkî Karahisar, 1064'te de Şavşat ve Artvin'in Selçuklu İmparatorluğu sınırlarına dahil edilmesiyle başlayan bu göç 1071 Malazgirt savaşından sonra hız kazanmış, Kelkit ve Çoruh boyları ile batıda Samsun sınırına kadar olan bölge Oğuz boyları tarafından yurt tutulmuştur.³³ Bu göç neticesinde, XII. asrın sonlarında Samsun ile Trabzon arasındaki kırsal alana yayılan³⁴ Türkmen nüfusu, Moğolların önünden kaçarak 1247 civarında Erzurum, Şavşat ve Artvin'e

³¹ Bkz. Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, 8, İstanbul 2001, s.82-87.

³² Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, İstanbul 1995, s.1.

³³ 1048'de Hasankale zaferinden sonra Selçuklu kuvvetlerinin ilk defa Karadeniz bölgesinin iç kesimlerine ilerlemesi, [Bkz., Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, IX (nşr., A. Özyaydm), İstanbul 1991, s.415 vd.] ardından 1054'te Çoruh boylarından Samsun'a kadar uzanan akınlar, [Bkz., Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993, s.131.] bölgedeki Bizans mukavemetini kırmış ve 1058'de Şarkî Karahisar Selçukluların eline geçmişti. [Bkz., Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, İstanbul 1944, s.53.] 1064'te ise Şavşat ve Artvin Selçuklu İmparatorluğu'na dahil olmuş, [Bkz., Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (nşr., F. İşiltan), İstanbul 1970, s.184.] böylece, Oğuz boyları bölgenin güneyine olduğu kadar doğusuna da yayılmaya başlamıştı. Ancak yöreye esas göç 1071 Malazgirt savaşından sonra olmuş, Bayburt Türkmenlerin eline geçtiği gibi [Bkz., David Winfield, "A Note on the South-Eastern Borders of The Empire of Trebizond in the Thirteenth Century ", *Anatolian Studies*, XII, (1962), s.165.] buradan kuzeye ilerleyen bazı birlikler Trabzon'u ele geçirmişse de, [Bkz., Anna Kommena, *Alexiad* (nşr., B. Umar), İstanbul 1996, s.261.] 1075'te Grekler kenti tekrar geri almayı başarmıştır. [Bkz., Anthony Bryer, "A Byzantine Family: The Gabrates", *University of Birmingham Historical Journal*, XII, (1970), s.166 vd.] Bununla birlikte, kısa sürede Danişmendliler vasıtası ile Samsun sınırına kadar olan saha ele geçirilirken [Bkz., *Danişmend-Nâme* (nşr., N. Demir), Niksar 1999, s.54, 137.] Saltuklular'ın Kelkit [Bkz., İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 11.] ve Çoruh boylarına, [Bkz., M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s.132.] Mengücekliler'in Şarkî Karahisar'a hakim olmasıyla [Bkz., Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II (nşr., A. Öngül), İzmir 2001, s.212-216.] bu bölgeler Oğuz boylarına yurt olmuştur.

³⁴ Bkz. Jacop Philip Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğunun Tarihi* (Yazarın *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt* eserinin T.T.K. adına A. C. Eren tarafından çevirisi yapılmış, neşredilmemiş nüsha), s.41 vd.

göç eden altmış bin kişiyle³⁵ daha da artmıştı. Bu göçün bir neticesi olarak XIII. yüzyılın sonlarında yalnızca Trabzon ve çevresinde Ortodoks/Rum kültürü yaşanır olmuş,³⁶ Türkmenler; Kovanlar, Gümüşhane, Torul ile Maçka-Hamsiköy'e kadar olan çevreyi yurt tutmuştur.³⁷

Bu göçle birlikte bölgenin etnik yapısı o derecede değişmişti ki 1362 yılında Trabzon'un nüfusu altı bin kişi iken³⁸ sadece Trabzon Rumlarının batı komşusu Taceddinoğulları beyliği 1386'da on iki bin asker çıkarabilmekteydi.³⁹ Ordu ve çevresinde kurulan Hacı Emiroğulları beyliğinin ise 1403'te on bin askeri vardı.⁴⁰ Sadece bu iki beyliğin yaklaşık yüz bin kişiye yakın nüfusu bulunduğu tahmin edilebilir.

Bu iki beylik dışında, Samsun ve çevresinde kurulan Kubadoğulları, Taşanoğulları ve Bafra Beyleri gibi daha küçük beyliklerle bu sayı daha da artar.⁴¹ Osmanlı Devleti XV. yüzyılın ilk yarısında bu beylikleri ilhak ettiğinde,⁴² Trabzon'un batısındaki bahse konu topraklar Oğuz boyları tarafından yurt tutulmuş idi. Aynı dönemde Trabzon'un güneyindeki arazide ise Akkoyunlu hakimiyeti vardı ve bu yöreye Türk yerleşmesi de-

³⁵ Bkz., M. M. Brosset, *Histoire de la Georgie, I*, Saint Petersburg 1849, s. 532 vd.

³⁶ Bkz. Louis Brehier, *The Life and Death of Byzantium* (nşr., M. Vaughan), New York 1977, s.285.

³⁷ Bkz. Anthony Bryer, "Greeks and Türkmens", *Dumbarton Oaks Paper*, 29 (1975), s.118 vd. Bu göçün bir sonucu olarak bölgedeki Trabzon'un çevresindeki kırık alanda bulunan Grekler topraklarını Türkmenlere terk ederek şehir merkezine taşınmaya başlamıştır. Bkz., Speros Vryonis, *Nomadization and Islamization in Asia Minor*, Dumbarton 1975, s.55 vd.

³⁸ Bkz., Anthony Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos", *Neo-Hellenika, I* (1970), s.37.

³⁹ Lebeau, *Histoire du Bas Empire, XX*, Paris 1836, s.505.

⁴⁰ Bkz., Ruj Gonzales de Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406* (nşr., G. L. Strange), London 1928, s.109.

⁴¹ Bu beylikler hakkında bkz., Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi, III*, İstanbul 1927, s.8, 23, 52, 68 vd., 130.

⁴² Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi XV. yüzyılın ilk yarısında ele geçirmeye başlamış, 1419/1420'de Bafra beyleri, 1427-1428'de Hacı Emiroğulları [Bkz., Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s.19 vd., 25.] ve Taceddinoğulları [Bkz., Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nüma, II*, (nşr., F. R. Unat-M. A. Köymen), Ankara 1987, s.601 v.d.] 1419'da Kubadoğulları [Bkz., Kâzım Dilcimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940, s.53.] 1430'da ise Taşanoğulları [Bkz., Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi, I* (nşr., V.Çabuk), Ankara 1989, s.217 vd.] ilhak edilmiştir.

vam etmekteydi.⁴³ Osmanlı Devleti 1461'de Trabzon'u, 1473'te Bayburt'u⁴⁴ ve Şarkî Karahisar'ı,⁴⁵ 1481'de Torul'u ele geçirip⁴⁶ bölgedeki siyasî bütünlüğü sağladıktan sonra da yöreye Türk nüfusu göç etmeye devam etmiş; Oğuz boyları Doğu Karadeniz bölgesinin muhtelif kesimlerine yerleştirilmiştir.⁴⁷ 1520'den sonra hız kazanan bu yeni göçlerle başta Çepni ve Hemsinlilerden oluşan Müslüman nüfusu bölgeye yerleştiren Osmanlı Devleti, yöredeki nüfus yapısını Müslümanlar lehine değiştirmeye başlamıştır.⁴⁸ Bu arada Akkoyunlulara bağlı bazı oymaklar da Trabzon ve çevresini yurt tutmuştur.⁴⁹

Doğu Karadeniz bölgesine ikinci Türk göçü, Gürcistan üzerinden batıya yayılan Kıpçakların yöreye gelmesi ile olmuştur. Tarih boyunca devlet kuramamış Türk topluluklarından birisi olan Kıpçaklar, XI. yüzyıl başlarında İdil boylarına gelmişler, buradan Macaristan, Mısır gibi çeşitli bölgelere çekilmiş ve gittikleri bu ülkelerin halkları içerisinde eriyip gitmişlerdir.⁵⁰ Don-Kuban boylarından 1118'de Gürcü Kralı IV. David'in (1089-1125) davetiyle bu ülkeye göç eden Atrak önderliğindeki kırk bin ailelik⁵¹ Kıpçaklar, Gürcü kralına verdikleri askerî ve siyasî destek ile kısa sürede ülkeyi bağımsızlığına kavuşturmuştu.⁵² Ancak XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar sebebiyle⁵³ bu tarihten sonra

⁴³ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekiriya* (nşr., M. Demirdağ), İstanbul 1999, s. 55; Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (nşr., T. Bıyıklıoğlu), Ankara 1992, s. 28-32.

⁴⁴ *Âşıkpaşaoğlu Tarihi* (nşr., Atsız), İstanbul 1992, s.135 vd., 152.

⁴⁵ Ebu Bekr-i Tihranî, *a.g.e.*, s.332.

⁴⁶ *Solak-zâde Tarihi, I*, s.353 vd.

⁴⁷ Bkz., Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 1980, s.331 v.d., 445-449; M. Hanefi Bostan, "XV. ve XVI. yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskan Hareketleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, s.167-177.

⁴⁸ A. Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos", s.41.

⁴⁹ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, Trabzon 2000, s.112 vd.

⁵⁰ Bkz. Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, s.72, 85, 99.

⁵¹ M. F. Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, Ankara 1992, s.112.

⁵² Bkz. *The Georgian Chronicle the Period of Giorgi Lasha* (nşr., S. Qaukhchishvili-K. Vivian), Amsterdam 1991, s.20-26.

⁵³ Bkz. Eduard Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar: Kiragos'tan Müstahrec", *Türkiyat Mecmuası, II*, (1928), s. 142 vd; Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi* (nşr., H. Hayrioğlu), İstanbul 2000, s.150.

bazı Kıpçak oymakları ülkeyi terk ederek Doğu Karadeniz bölgesine göç etmiştir. 1124'te Çoruh vadisine yerleştirilen⁵⁴ Kıpçakların yanı sıra yukarıda bahsedilen dönemden itibaren Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'ya kadar genişleyen sahaya önemli bir Kıpçak kitlesi göç etmeye başlamıştır.⁵⁵ Diğer taraftan, 1267'de İlhanlılardan Ahıska bölgesini ikta alan Sargis önderliğindeki Ortodoks Kıpçaklar, batıda Ardeşen'e kadar olan yöreye yerleşmiştir. 1479'da Osmanlı hakimiyetine girene kadar bu bölgede hüküm süren Kıpçaklar, daha sonra İslâmiyet'i benimseyerek bahse konu alanı ocaklık olarak almışlardır.⁵⁶

Doğu Karadeniz bölgesine göç edene kadar Hıristiyanlığı benimsediği gibi Gürcüce de bilen⁵⁷ Kıpçakların bölgenin bugünkü etnik yapısında sahip olduğu yer tam olarak açığa çıkarılamamıştır. Trabzon Rum Devleti döneminde bir ara idareyi bile ele geçiren⁵⁸ Kıpçakların, Osmanlı öncesi dönemde Trabzon ve çevresindeki Hıristiyan ahalinin önemli bir kısmını oluşturduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹ Aynı şekilde özellikle Trabzon ağzlarında

⁵⁴ M. Brosset, *a.g.e.*, I, s.369.

⁵⁵ Bkz., M. Bilgin, *a.g.e.*, s.86-97.

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz., M. F. Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.148-181.

⁵⁷ Bkz., Mariam Lördkipanidze, *Georgia in the XI-XII. Centuries*, Tbilisi 1987, s.90.

⁵⁸ Trabzon Rum Kralı II. Joannes'in (1280-1285) diğer bir ismi Aksuh (Aksu?) [Bkz., George Finlay, *The History of Greece and the Empire of Trebizond*, London 1851, s. 391.] olduğu gibi II. Aleksios'un çocukları olan Michel'in ikinci ismi Azahudlu (Atakutlu?), kardeşi Georges'in ise Ahbugas (Akboğa?)'dir ve Gürcü adı olarak kabul edilen bu isimler Kıpçaklardan gelmez. [Bkz., Elizabeth A. Zachariadou, "Noms Coumans a Trebizonde", *Revue des Etudes Byzantines*, LIII, (1995), s.285 vd.] 17 Temmuz 1341'de başa geçen [Bkz., Lebeau, *a.g.e.*, XX, s.486.] ve yaklaşık 13 ay tahtta kalan [J. P. Fallmerayer, *a.g.e.*, s.168.] Anna Anakutlu da Michel ve Georges'in kız kardeşidir. Bu üç çocuğun annesi, Ortodoks Kıpçakların lideri olan Beka'nın kızıdır. Bkz., M. F. Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.151

⁵⁹ Trabzon ve çevresindeki Hıristiyan ahalinin kayıtlarının tutulduğu Vazelon manastırında kaydedilen ahalinin yarısına yakını Grek ismi taşımamakta idi. Ancak bu çalışmayı hazırlayan Batılı araştırmacı, Grek olmayan bu topluluk hakkında bir değerlendirme yapmadan incelemesini bitirmektedir. [Bkz., Anthony Bryer, "Rural Society in Matzouka", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society* (nşr., A.Bryer-H. Lowry), Washington 1986, s.79 vd.] Aynı kayıtlar üzerine hazırlanan bir diğer araştırmada ise, bu isimlerin bir kısmının Kıpçak adı olduğu tespit edilmektedir. [Bkz., Rustam Shukurov, "Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizond", *Acts XVIII th International Congress of Byzantine Studies (Moscow 1991) II*, Shepherdstown 1996, s.77 vd.] Diğer taraftan Osmanlı tahrir defterlerinde ahalisi Hıristiyan olarak kaydedilmesine rağmen Türkçe isimler taşıyan insanlardan oluşan köylerin bulunması, [Bkz., M. Bilgin, *a.g.e.*, s.90 vd.] bölgedeki Kıpçak etkisinin sanılandan daha fazla olduğunu, bahse konu yöredeki Hıristiyan

Kıpçak Türkçesi'nin izleri bugün bile yaşamaktadır.⁶⁰ Ayrıca yöredeki güneş duası,⁶¹ sayı kurmak⁶² gibi günümüzde de devam eden Şamanizm gelenekleri, bugün Müslümanlığı benimseyen Kıpçakların bir izi olarak hâlâ yaşamaktadır. Hal böyleyken, Gürcüce bilmelerinden dolayı bölgedeki Kıpçakların bir kısmı Gürcü olarak kabul edilmektedir. Oysa Türk toplulukları içerisinde beyaz tenli, sarışın, mavi gözlü ve çengel burunlu olduğu pek çok kaynak tarafından teyit edilen⁶³ Kıpçaklar, bir Batılı araştırmacının da açık bir biçimde vurguladığı gibi bu antropolojik özellikleriyle genelde esmer, siyah saçlı, ela gözlü, düz ve ince burunlu Gürcülerden kolayca ayırt edilebilir.⁶⁴ Günümüzde İslâmiyet'i benimsemiş bir halde özellikle Artvin, Rize ve Trabzon'da Kıpçak antropolojik özelliklerine sahip Türkler çoğunluktadır.

Doğu Karadeniz bölgesinin bugünkü etnik yapısı Türklerin yöreyi yurt tutması ve Rumların mübadeleyle ayrılmasıyla genel itibariyle şekillenmekle birlikte, bazı Kafkasyalı topluluklar da küçük gruplar halinde aynı sahaya göç ederek günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Bunlardan ilki, ana vatanı Batum'un kuzeyi olan⁶⁵ Lazlardır. Rioni'deki Megrelerle birlikte Güney Kafkasya dil ailesinin üç kolundan birisini oluşturan Lazların kökeni hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmaması, bu topluluğun menşei hakkında bir yargıda bulunmayı zorlaştırır.⁶⁶ Her ne

nüfus üzerinde yapılacak yeni incelemeler sonucu bu konunun tam anlamı ile ancak açıklığa kavuşabileceğini göstermektedir.

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. Bernt Brendemoen, *The Turkish Dialects of Trabzon, I*, Oslo 2001, s.50-305; Metin Karaörs, "Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akralığı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, s.89-97.

⁶¹ Ahmet Caferoğlu, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları*, Ankara 1994, s.XVI.

⁶² Ölünün başında taziyesini makamla zikrederek ağlamak. Bkz., A. Adnan Saygın, *Rize, Artvin ve Kars Havalisi Türkü, Saz ve Oyunları Hakkında Bazı Malumat*, İstanbul 1937, s.30.

⁶³ Bkz. Salim Cöhce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçaklar'ın Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri*, Samsun 1988, s.484; A. N. Kurat, *a.g.e.*, s.70 vd.

⁶⁴ Bkz., David Marshall Lang, *Gürcüler* (nşr., N. Domaniç), İstanbul 1997, s.18.

⁶⁵ Bkz., Pliny, *Natural History, II* (nşr., H. Rackham), London 1947, s.347.

⁶⁶ Geniş bilgi için bkz., Anthony Bryer, "Some Notes on the Laz and Tzan (I)", *Bedi Kartlisa Revue de Kartvelologie, XXI-XXII*, (1966), s.174-195; aynı yazar, "Some Notes on the Laz and Tzan (II)", *Bedi Kartlisa Revue de Kartvelologie, XXIII-XXIV*, (1967), s.161-168.

kadar M.Ö. I. yüzyıl başında Doğu Karadeniz bölgesine göçtüklerine dair bir bilgi⁶⁷ bulunsa da tarihî kayıtlar bunu desteklememektedir. Ancak Lazların Bizans hakimiyeti sırasında yörenin kuzey-doğu ucunda bulunduğu bilinmektedir.⁶⁸ Günümüzde genel olarak Rize merkez ile Ardeşen, Çayeli, İkizdere, Fındıklı, Pazar ve Artvin'in Hopa ile Arhavi ilçelerinde yaşamaktadırlar.⁶⁹ Lazlardan sonra bölgeye göç eden Çerkes ve Gürcüler ise 1877-78 Osmanlı-Rus harbinden sonra Ruslar tarafından yurtlarından ayrılmak zorunda bırakılan Müslüman gruplardır. Osmanlı Devleti'ne sığınan bu topluluklardan Çerkesler genel olarak Samsun'a⁷⁰ Gürcüler de Samsun, Ordu ve Giresun'a yerleştirilmiştir.⁷¹

Sonuç olarak Doğu Karadeniz bölgesinin bugünkü etnik yapısının ortaya çıkmasında XI. yüzyıl ortalarında başlayan Türk göçünün büyük etkisi vardır. Rum Devleti'nin 1461'de ortadan kalkmasına kadar Trabzon'un güneyi ve batısını yurt tutan Türkmenler, Osmanlı Devleti'nin Komnenos hakimiyetine son vermesiyle Trabzon'da da hakim unsur haline gelmiştir. XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Gürcistan'dan batıya göç eden bazı Kıpçak oymakları da Artvin-Giresun arasındaki araziye yurt tutmuştur. Bugün de aynı coğrafyada varlığını devam ettiren Türk ahali içerisinde bu grubun antropolojik özelliklerine sahip unsur çoğunluktadır. Türk göçü devam ederken Rumların 1 Mayıs 1923'ten itibaren Yunanistan'a gönderilmesi neticesinde Doğu Karadeniz bölgesinin günümüzdeki etnik yapısı ortaya çıkmıştır. Kafkasya'dan göç ederek Rize-Artvin arasına yerleşen Lazlar, Samsun-Giresun kesiminde bulunan Gürcüler ve Samsun'da yoğunlaşan Çerkezler ise belirli gruplar halinde bölgede bugün de varlığını devam ettirmektedir.

⁶⁷ Bkz. Mahmut Goloğlu, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, Ankara 1973, s.109.

⁶⁸ Gerg Amicba, *Ortaçağ'da Abhazlar, Lazlar* (nşr., H. Ersoy), İstanbul 1993, s.12.

⁶⁹ Ali İhsan Aksamaz, "Kafkasya Kültür Kökenli Bir Topluluk: Lazlar", *Kafkasya Yazıları*, I (İlkbahar 1997), s.97 vd.

⁷⁰ Bkz. Bedri Habıçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul 1993, s.145 vd.

⁷¹ Bkz. Fahrettin Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, İstanbul 1993, s.79 vd.